

Mendel, Miloš

Osmanská říše a "turecké nebezpečí"

In: Mendel, Miloš. *Islám jako nepřítel? : eseje a poznámky k dějinám a současnosti islámu*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 87-102

ISBN 978-80-210-7031-8; ISBN 978-80-210-7034-9 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131625>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V. Osmanská říše a „turecké nebezpečí“

Turci – odkud přišli a proč vtrhli do Evropy?

Když se zvolna završovalo vítězství křesťanské reconquisty nad zbytky kdysi slavných muslimských států ve Španělsku, vyrůstal křesťanské Evropě na Balkáně nový mocný soupeř – **osmanská říše**, o níž se u nás někdy vcelku nepřesně hovoří jako o „turecké“. Toto impérium výrazně zasáhlo do evropských dějin ve smyslu politickém, ekonomickém i kulturním. Celých šest století Osmané ovládali nebo ovlivňovali vývoj v jihovýchodní části kontinentu, dvakrát stála jejich vojska před Vídní (1529 a 1683), jejich před-sunuté oddíly operovaly u kláštera v Melku a na jižní Moravě, desítky let byla pod jejich vlivem třetina území dnešního Slovenska.

Kdo vlastně byli oni **Turci**, kteří v etnickém smyslu opravdu nejprve tvořili jádro osmanské říše? Jejich pravlastí byly rozsáhlé stepi Střední Asie, podhůří Altaje a jižní Sibíře. Tam se od nepaměti rozvíjela kmenová společenství lidí mluvících turkickými jazyky a spjatých rodovými vazbami. Jazykově i kulturně to byla líheň podobných kočovnických a pasteveckých etnik, jaká čas od času vstupovala do dějin rané středověké Evropy v období „stěhování národů“. Historiografie o jejich raných dobách mnoho neví, protože nemá k dispozici ani soustavný archeologický materiál, ba často ani soustavněji zmapované fragmenty jejich materiální kultury, ani prameny v podobě písemně fixované literární tvorby, z níž by se dalo leccos dedukovat.

Evropský prostor se o etnikách, jež v raném středověku vyvrhovaly vzdálené roviny Asie, dozvídal pouze tehdy, když jejich „vyslanci“ do něj vpadli a ovlivňovaly tamější chod politického vývoje. V době stěhování národů to byli například Hunové pod vedením legendárního Attily v 5. století, Avari ve století sedmém a osmém, v 7. století rovněž původem povolžští Bulghaři pod vedením chána Asparucha a od konce 9. století Maďaři, kteří se pod vedením náčelníka Arpáda usadili v Panonské nížině.

Turecké kmeny byly v období raného středověku nábožensky rozhárané. Animistický a šamanistický základ jejich náboženství se někdy na úsvitu středověku zasnoubil s různými variantami buddhismu. Dodnes ovšem není historicky spolehlivě doloženo,

jak je možné, že když s arabským výbojem v 8. století pronikl do Střední Asie islám, turecké kmeny byly mezi prvními, kdo jej dobrovolně přijal a stal se nadšeným šířitelem jeho ortodoxní (sunnitské) varianty.

Turci ovšem nezačali migrovat do Evropy přes jihoruské a ukrajinské pláně, jak to dělali jejich etničtí bratraci – a také Slované. Faktem je, že když v **první polovině 11. století** začal jejich kočovnický exodus přes íránské hory a údolí do nitra islámského chalífátu (dnešního Iráku), **byli Turci již plně islamizováni**. První etapu migrace na západ zahájily kmeny Oghuzů, které se zmocnily Bucháry a Samarkandu, tehdejších center islámské kultury a vzdělanosti. Vedli je náčelníci **kmenového svazu Seldžuk**. Schopní předáci Seldžuků – Tughril bek a Čaghri bek – se po několika bitvách zmocnili středního Íránu a v **roce 1055 obsadili Bagdád** – duchovní sídlo chalífátu. **Kombinací neovladatelného kočovného živlu a mimořádného státotvorného talentu se Seldžukové stali nepřehlédnutelným politickým subjektem v oblasti Blízkého východu a neochvějnými ochránci sunny tváří v tvář záměrům šíitských států a jakýchkoli heretických seskupení.**

Na rozdíl od někdejších šířitelů islámu, Arabů, se houževnatí seldžučtí Turci nezdráhali osídlit hornaté a klimaticky méně příznivé oblasti Malé Asie. Pod jejich tlakem záhy povolily hradby byzantských pohraničních pevností ve východní Anatólii. Byzanc už tehdy nebyla schopna bránit integritu vzdáleného území. A tak roku 1071 došlo k jedné z osudových bitev středověku. **U Manzikertu, v oblasti Vanského jezera, porazil seldžucký sultán Alp Arslan vojsko byzantského císaře Romana IV. Diogéna**. V příštích desetiletích Turci osídlili prakticky celý poloostrov a významně změnili jeho etnickou, náboženskou a kulturní skladbu. Řecké, arménské a kurdské obyvatelstvo tam namnoze zůstalo, ale turecký živel se stal natrvalo dominujícím. Současně **Seldžukové pronikli do syropalestinské oblasti, kde politicky prosadili vliv sunny vůči egyptské dynastii Fátimovců, jež byla šíitská.**

Politický a hospodářský život Blízkého východu a Malé Asie byl příchodem tureckého etnika značně ovlivněn. Turci sice přicházeli už islamizováni, ale kulturně měli vůči oblastem, které ovládli, co dohánět. Podobně jako kdysi Arabové vytvořili i Turci privilegovanou vojenskou vrstvu, jež fakticky ovládla dění v srdci chalífátu. Avšak ani oni nezneužívali své politické dominance k ničení hodnot vysoké kultury a hospodářské infrastruktury. Panuje ovšem domněnka, že Turci svým postupným vpádem, provázeným tisícihlavými stády ovcí a koz, zapříčinili postupnou devastaci Mezopotámie a Syrské pouště.

Turci prošli v historicky poměrně krátké době procesem akulturace. Osvojili si jak rysy městské kultury vyspělých obchodních, kulturních a vědeckých center, tak usedlý život na maloasijském zemědělském venkově. V příštích dvou stoletích vytvořili několik významných státních útvarů a dali dějinám Blízkého východu několik mimořádných politických osobností. Za všechny zmiňme alespoň Alp Arslanova syna **Džalál ad-Dína Malikšáha (vládl 1072–1092)**, jehož dočasná říše se rozkládala od Jeruzaléma a blízkosti Konstantinopole až po čínský Turkeistán. On sám se patrně stal obětí atentátu ze strany radikálního šíitského směru asasinů. Právě za jeho vlády však byly položeny základy

příštích úspěchů při budování lenního systému držby půdy, promyšlené státní správy a legislativy, spolehlivé ukázněné armády, pestré měšťanské kultury a vyspělé sakrální i měšťanské architektury, což byly kvality, které později dovedli k dokonalosti osmanští Turci – také na evropském kontinentu.

Zrození osmanské říše

Turecký živel postupně dokonale splynul s vysokou kulturou islámského Blízkého východu – tak dokonale, že když v polovině 13. století vtrhli na Blízký východ Mongolové pod vedením Džingizchánova vnuka Hülgüho a roku 1258 vyvrátili abbásovský Bagdád, usedlí a vcelku tolerantní Turci v Malé Asii si s nimi nevěděli rady. Byli to pro ně barbarští kočovníci ze středoasijských stepí, s nimiž se po desetiletí střetávali v bojích o kontrolu hornatých oblastí východní Anatólie.

Koncem 13. století však destruktivní mongolský vliv v celé oblasti postupně ochabl a maloasijská seldžucká knížectví se znovu osamostatnila. Mongolové se pak „vstřebali“ do persko-islámské kultury, na území dnešního Íránu a Afghánistánu vytvořili tzv. **říši perských Ílchánů (1258–1335)**. Během té doby se mongolští chánové a celá jejich politická elita islamizovali a vytvořili předpoklad pro vznik další **dynastie Timurovců (1370–1506)**, která – přes deklarovanou krutost svého zakladatele **Timura Lenka (Chromého, Tamerlana)** – dokázala vytvořit mnohé kulturní hodnoty.

V té době se již v jihovýchodní Evropě děly věci, těsně spjaté s tureckým etnikem. Od dob seldžuckého vpádu do Malé Asie se byzantské državy omezovaly jen na severozápadní cíp poloostrova. Na obou stranách věčně neklidné hranice tehdy existovaly pomíjivé nárazníkové státečky. Jejich jádro tvořili etničtí Turci, kteří se organizovali v pohraničních markách a navzájem se potírali. Celá západní část Malé Asie se rozdrobila na řadu takových vazalských emirátů. Postupně se v nich vytvořila vojenská struktura, jež vycházela z tradic organizačních struktur bojových dervišských sdružení a tradičního tureckého sklonu ke kázní a teritoriální expanzi.

Roku 1289 jistý **Osman** (odtud jhoruský kozácký výraz *ataman*), předák jednoho z tureckých kmenů ovládajících stát v západní Anatólii, získal léno ve městě Eskişehir a okolí. Vytvořil tam ambiciózní stát, který začal uskutečňovat územní zábory. V době jeho smrti zahrnoval nový státní celek území mezi řekou Sakarijí ve střední Anatólii a Eskişehir. Kdo by si byl tehdy pomyslel, že se jedná o zárodek nového mocného impéria, které bude přinejmenším po dvě století ohrožovat samy základy evropského mocenského uspořádání raného novověku.

Když Osman roku 1324 zemřel, nastoupil jeho rozhodný syn **Orhan (1324–1359)**, za jehož vlády se vzedmula první vlna tureckého územního rozmachu. Roku 1326 Osmané dobyli dosud řecké město Bursa, ke zdejším bazilikám přistavěli minarety a založili si zde sídlo. Roku 1331 ovládli Nikaiu (tur. Iznik) a o šest let později Nikomedii (Izmit). Obě města, spjatá s dějinami a doktrinálním vývojem raného křesťanství a později byzantské ortodoxie, se nenávratně octla v rukou „nevěřících“ a Orhanův stát dosáhl Černého a Marmarského moře.

Připojování zbytků byzantského území na maloasijském pobřeží k mladé osmanské říši se neuskutečňovalo ani tak bojem, jako spíše dohodami s byzantskými veliteli měst, kteří byli zčásti tureckého původu, zčásti za úplaty ztraceli i poslední zbytky loajality vůči zahrnivajícímu a nepřilíš dobře platícímu císařství. Mnoho bývalých byzantských vojevůdců přešlo na tureckou stranu, přijalo islám a stalo se páteří osmanské armády.

V polovině 13. století se už Byzanc nacházela ve vleklé krizi. Jednotná byla jen formálně, fakticky byla rozdělena na několik států ovlivňovaných místními rodově feudálními poměry. V rámci přepestré jazykové, národnostní a rodové mozaiky spolu jednotlivé státy soupeřily bez ohledu na to, že se vzájemně vyčerpávají a oslabují tváří v tvář mocenským zájmům Říma a s ním spjatých států i vůči islámskému nebezpečí z jihovýchodu.

Vážnost „tureckého nebezpečí“ si tenkrát v Evropě nikdo neuvědomoval. Jednotlivé státy a jejich politické reprezentace se nechovaly jako Evropané a už vůbec ne jako státy hájící zájmy konkrétního národa nebo etnika. Identity, jimiž se řídily zájmy států a jejich „občanů“, spočívaly v rodových vazbách, loajalitě k lennímu pánovi, případně vztahu ke konkrétní náboženské platformě. **Něco takového jako politická Evropa nebo evropské povědomí ve 14. století neexistovalo.** Není proto divu, že jednotlivá evropská mocenská centra přijímala existenci nového státu tureckých muslimů jako nového soupeře – nebo naopak spojence.

Do roku 1361 měli byzantští císaři v držení město Adrianopolis a celou Thrákií. Severní břehy Egejského moře kontrolovali ze Soluně a o jeho jižní břehy museli neustále soupeřit s Benátčany. V řeckém vnitrozemí existovaly nestabilní státečky Epeiros a Morea, které byly s Konstantinopolí spřízněny. V Epeiru vznikla během 14. století drobná a bezbranná srbsko-řecká knížectví, jejichž šlechtické rody si více, než budování stabilní státnosti, hleděly vyřizování účtů v rámci pravidel krevní msty. Z té doby pocházejí jak slavné a působivé kláštery Meteora, tak hrdinské eposy o tom, která ta či ona srbská velkorodina vyvraždila příslušníky té konkurenční.

Komplikovaná byla situace v bulharském vnitrozemí. **Bulharsko** se rozštěpilo na tři malá carství, území dnešního **Srbska** a **Makedonie** bylo rozděleno na množství úředních knížectví, která spolu bez ustání válčila. **Albánie** a **Černá Hora** zase byla kmenová území, kde se v té době podmínky pro vznik fungujících feudálních států zatím vůbec nevytvořily. Zcela svébytným vývojem prošlo území **Bosny**, kam se uchýlovaly skupiny srbských a bulharských sektářů, zvaných **bogomilové**. Ti tam nakonec vytvořili vcelku prosperující stát, který si předcházela jak uherská šlechta, tak představitelé Svaté stolice.

Poněkud jednodušší byla situace jihovýchodní Evropy v předvečer osmanského výboje, pokud jde o náboženské poměry. **Jádro byzantské říše**, které bylo etnicky a jazykově převážně řecké, ovládala **řecká ortodoxní církev**, v oblastech s více či méně nezávislými slovanskými knížectvími lidé vyznávali vlastní „národní“ varianty pravoslaví. V jejich čele stáli patriarchové či jiní hierarchové, kteří svrchovanost Konstantinopole uznávali nanejvýš formálně. V **Sedmihradsku** žili **Maďaři, Kumáni, Rumuni** a další etnika, západně od nich příští národy **Chorvatů a Slovinců**. Mezi těmito etniky se rozvíjela **báňská a obchodní města**, která od 13. století zakládali a osidlovali převážně němečtí přistěhovalci. Zmíněná etnika se ve sledované době hlásila většinou k Římu, i když v 16. století mezi ně výrazně pronikl vliv **kalvínské a luterské reformace**.

Za daných poměrů bylo jen otázkou vhodné historické konstelace, kdy se osmanským Turkům podaří výrazně vstoupit do evropských dějin. Nebyla to ostatně záležitost jedné dobovačné vlny. Šlo o dlouhodobý proces provázený jak etapami radikálních záborů, tak stability a rozkvětu, mírového a vzájemně výhodného soužití a nakonec stoletími vleklého úpadku.

V letech 1359–1361 obsadila vojska sultána **Murada I. (1359–1389)** Thrákkii a dva roky nato pronikla do bulharských nížin. Přestože ještě plných 90 let trvalo, než Turci dobyli Cařihrad, postupovali Balkánem soustavně a nezadržitelně. O tom, že už jim nejde o dočasný výboj v žoldu některého ze znešvářených evropských panovníků, svědčila skutečnost, že **roku 1365** učinili novým hlavním městem svého státu **Drinopol (řec. Adrianopolis, tur. Edirne)**. Jednotlivá srbská a bulharská knížata uznala osmanskou svrchovanost výměnou za to, že budou uznána některá jejich privilegia a že místním ortodoxním církvím bude ponechána relativní svoboda – plně v souladu s islámským věroučným pojetím křesťanů jakožto „lidu Knihy“ a právním statutem „chráněnců“ (*dhimmi*). Ta horší období pro jihoslovenské státy měla ovšem teprve nastat.

Hospodářská zchátralost Byzance, chronické vnitřní soupeření mezi Srby a Bulhary i Srby navzájem, egoistické zájmy Benátek a Janova, jež si v boji o obchodní pozice neváhaly najímat Turky jako žoldnéřské oddíly, i naprostá neochota západní Evropy přispěchat na pomoc, dokud Byzanc nevyhoví papežské stolici v jejím požadavku na opětné sjednocení a uznání její svrchovanosti nad vším křesťanstvem – to byly hlavní důvody, pro které se Turkům na konci osmdesátých let 14. století podařilo stanout v samém srdci tehdejšího Srbska.

Od Kosova polje k pádu Cařihradu

Rozhádání srbští feudálové se dokázali vůči turecké hrozbě sjednotit pouze jedenkrát, ale ani to nepomohlo. Pod vedením nejvlivnějšího srbského knížete Lazara Hrebeljanoviče se roku 1389 na planině Kosovo polje nedaleko Prištiny shromáždila téměř stotisícová armáda. Stáli zde Srbové, bosenští bogomilové krále Tvrtka, bulharské oddíly a jen vlažně christianizované jednotky albánských horalů. Toto vojenské seskupení se postavilo lépe vyzbrojené a disciplinovanější armádě sultána Murada I.

Dne 28. června (15. června podle juliánského kalendáře), na den sv. Víta, se jihoslovanské vojsko pustilo do boje. První den padl sám osmanský sultán, ale horkokrevnost a nedostatečná koordinace taktiky se Srbům vymstila. Do čela osmanského vojska se postavil Muradův syn Bayezid, toužící po odvetě. Turci vytáhli svůj tajný trumf – děla, která Evropané ještě neznali. Na Kosově poli shromáždili téměř veškerý lidský a technický potenciál a překvapili trpělivou, ukázněnou taktikou boje. Dodnes je velmi obtížné průběh tří denní bitvy věrně zrekonstruovat, neboť „Vidov dan“, jak říkají Srbové, se stal předmětem tolika mýtů a legend a bitva byla tak ničivá (bojovalo se i v noci za svitu pochodní), že o ní neexistují spolehlivé písemné záznamy. Jisté je, že kníže Lazar byl zajat a sťat, padla i většina srbských šlechticů. Turci přesto neměli dojem, že dosáhli rozhodného vítězství. Po bitvě se s těžkými ztrátami stáhli zpět do Bulharska. Později se ukázalo, že některé slovanské a albánské spojenecké oddíly se nakonec přidaly k Turkům, a výsledek bitvy tak zpečetily.

Teprve následující léta ukázala, že výsledek bitvy byl strategickou porážkou Jihoslovánů, neboť v jejím důsledku se Srbsko a s ním celý Balkán staly na příštích 450–500 let součástí osmanského impéria. Latinská Evropa se nejprve domnívala, že tureckému výboji byla na Kosovu učiněna přítrž. Teprve s odstupem několika let si evropští vládci a Řím uvědomili vážnost situace – to když sultán Bayezid I. zjistil, že na Balkáně se mu už nikdo vojensky nepostaví. Začal pronikat do Bosny, Valašska a řeckého vnitrozemí. Zejména houževnatí Albánci a Černohorci mu úspěšně vzdorovali a zajaté turecké průzkumníky nejraději posílali domů rozčtvrcené v proutěných koších. Teprve když se předsunuté oddíly Osmanů začaly objevovat v okolí Bělehradu (tehdy uherského Nándorfeherváru) a v Sedmihradsku trvale ohrožovaly významná uherská střediska jako Temešvár nebo Arad, katolická Evropa zatroubila na poplach.

Uherský král Zikmund Lucemburský (též císař římský a král český, žil 1368–1437) si uvědomil svou zodpovědnost za osud křesťanstva, třebaže osud pravoslavných Jihoslovánů, Řeků a staroslavného Cařihradu mu byl lhostejný. Na svých jižních hranicích ovšem potřeboval klid a papežská kurie na něj vytvářela soustavný nátlak. V Římě tedy byla vyhlášena křížová výprava. Tažení na Turka se zúčastnila rytířská reprezentace ze západní a střední Evropy – Němci, Francouzi, Vlámové, Poláci a Uhři. Mnohonárodní

rytířská jízda, pěší sedláci a jízdní lehkooděnci z řad uherských vazalů protáhli středním Podunajím a za všeobecného rabování se roku 1396 zastavili až pod bulharskou Nikopolí. Sultán **Bayezid I., zvaný Yildirim (Blesk)**, však nezůstal svému přídomku nic dlužen. Jeho sipahijská jízda (lenní šlechta) a janičárská pěchota (částečně tvořena slovanskými odvedenci) prý křižáky porazily, aniž došlo k „řádnému“ boji. Zikmundovi se podařilo uprchnout po Dunaji, rytíři však podobné štěstí neměli. Ti, co padli do zajetí, se chtěli vykoupit a přesvědčovali Turky, aby si své choutky vybili na chudinské pěchotě. Ze zajatých pěšáků se skutečně stali otroci – pokud okamžitě nepřestoupili na islám. Výkupné ovšem Turci nepřijali a rytíři byli do jednoho štáti.

Mnozí historikové se dnes shodují, že bitva u Nikopole, o níž se dříve příliš nehovořilo, byla právě tou událostí, jež definitivně vehnala Balkán do náruče osmanské říše. Katolická Evropa tehdy reagovala zpupně a lehkovážně. Proti sobě totiž neměla hordy divokých Asiátů a bezvěreckých pohanů, nýbrž armádu státu, který byl ostatní Evropě po všech stránkách důstojným partnerem – včetně stránky ideologicko-náboženské. Navíc důsledky porážky nedopadly ani tak na západní Evropu, jako na Bulhary, kteří s ní vlastně neměli mnoho společného. Bulharská šlechta (bojaři) i ortodoxní klérus pocitovaly vůči Římu ideologický i politický odpor, v paměti národa zůstalo vryto hanebné období latinské nadvlády nad Byzancí, jež začalo roku 1204 obsazením a vydrancováním Cařihradu křižáky. Proto by se byli Bulhaři i nyní sotva spojili s křižáky proti muslimům, kteří je sice politicky ovládli, ale relativně je „nechávali žít“. Po porážce u Nikopole se však Bayezid rozhněval na všechny křesťany, i na ty uvnitř hradeb města, které latinští rytíři jako „osvoboditelé“ obírali. Nechal zpusťošit carské hlavní město Veliko Tarnovo a jeho obyvatele odvést do otroctví, plenil pravoslavné kláštery, kostely nechal měnit v mešity. Duchovní elita Bulharů prchla do Ruska, většinou však přijala islám výměnou za slušné posty v osmanské státní správě.

Následující léta znamenala jistou stagnaci tureckého výboje v Evropě, nikoli však úpadek moci na dobytých územích. Jistou prodlevu v dobývání Balkánu způsobily starosti Osmanů ve východní části říše, kam v té době vtrhly pustošivé armády mongolského chána Timura. V kruté bitvě u Ankary roku 1402 byli Turci poraženi a padl i sultán Bayezid. Při tehdejších způsobech komunikace se však Evropa o výsledku této bitvy skoro nic nedozvěděla, a tak jej nedokázala využít. Podotkněme jen, že na turecké straně už tehdy – pouhých 13 let po Kosovu – bojovala reprezentace srbských feudálů, kteří mezitím přijali islám a stali se platnými spolutvůrci osmanského mnohonárodního státu.

Působení Timurových Mongolů (byť islamizovaných) prý ekonomicky vrhlo Anadolii o celé století zpět a v první fázi do jisté míry zbrzdilo rozvoj islámské kultury v celé východní části chalífátu. Pozornost sultánů a vezírů se po letech uzdravování znovu obrátila k Evropě. Když se sultán Murad II. roku 1422 neúspěšně pokusil dobýt Cařihrad, ještě třicet let trvala agonie zbytku byzantské říše. Hospodářsky však bylo město Turky sevřeno a stalo se zcela závislým na jejich blahověli. Murad II. stačil roku 1430 dobýt staroslavnou Soluň (tur. Selanik).

Nešťastně skončila velká křížová výprava, kterou vedl polský král Vladislav III. Varnečik. Roku 1444 se nechal přemluvit papežem k nepromyšlenému vpádu na Balkán, čímž porušil rok starou, oboustranně výhodnou mírovou smlouvu, kterou předtím sjednali Uhři se sultánem Muradem II. v Szegeđu. Turci se museli rozhodnout. V Marmarském moři kotvila benátská válečná flotila, která měla vpadnout na území říše, jakmile k tomu bude výhodná situace. Turci požádali o mír výměnou za navrácení severního Srbska Uhrám. Avšak papežský legát Giuliano Cesarini chtěl všechno, nebo nic. Přišel s arogantním názorem, že smlouva s pohany křesťana k ničemu nezavazuje a vybídl k vojenské akci.

Vladislavovi bylo teprve 19 let, když vyzval celou Evropu ke křížovému tažení. Křižáci se shromáždili u Budína, nescházela mezi nimi ani česká šlechta a zbytky „profesionálních“ husitů, bratříků, kteří táhli na Turka v císařském žoldu. Vojevůdcem se stal legendami opředený János Hunyadi. Turky, kteří si ho jako soupeře vážili, však porušením přísahy zklamal. Křižáci vtrhli do jižního Podunají a plenili vše, bez ohledu na to, zda jde o turecké město, nebo pravoslavný klášter. Zastavili se před přístavem Varnou. Tam se obě armády střetly. Přes varování Hunadyho se Vladislav vrhl do první vřavy a padl. Zahynul i kardinál Cesarini a Turci křesťanské vojsko cílevědomě zmasakrovali. Má se za to, že výsledek bitvy rozhodli Benátčané, které ideologické a náboženské motivy příliš nezajímaly. Ačkoli kontrolovali černomořské úžiny, nebránili přechodu elitních tureckých jednotek z Thrákie, ba za úplatu je dokonce sami přepravovali. Vítězství u Varny jednoznačně potvrdilo nadvládu osmanských Turků nad celým Balkánem. Evropané se poté dlouho o nic podobného nepokusili a osmanskou říši začali považovat za rovnocennou evropskou velmoc.

Teprve sultán **Mehmed II. Fatih (Dobytel, vládl 1451–1481)**, člověk velice kultivovaný a vzdělaný, jehož matka byla srbská konkubína otcova harému, roku 1453 definitivně dobyl hlavní město Byzance a učinil z něj na příštích téměř 465 let centrum osmanské říše. Bývalá Konstantinopol (Cařihrad) jako centrum východního křesťanství přestalo existovat. Zůstalo ovšem sídlem řeckého pravoslaví. Pod vládou Osmanů se změnilo v prosperující „multikulturní“ velkoměsto s honosným palácem Topkapı nad Bosporem, kde si ve své době podávala dveře poselstva ze všech evropských zemí. Chrám Boží moudrosti byl ovšem přestavěn na mešitu tím, že jeho interiér byl zbaven všech pravoslavných ikonostasů, klasických obrazů Bohorodičky a „cingrlátek“. Tato výzdoba byla nahrazena strohými kaligrafickými nápisy a rostlinnými motivy typickými pro osmanské období sakrální architektury. Zvenčí bylo k dosavadní budově s typickou byzantskou kopulí dost necitlivě přistavěno šest „tužkovitých“ minaretů, jež měly symbolizovat, kdo je tu nábožensko-ideologickým pánem. Budova nesla i v turečtině nadále název Hagya Sofya.

Osmanská říše na vrcholu moci

Skutečného vrcholu dosáhl vývoj osmanské říše za vlády syna (jinak úspěšného) vládce Selima I., sultána Süleymana. Nejednalo se pouze o rozvoj ve smyslu územního rozmachu a úspěchů na poli diplomatickém či hospodářském, nýbrž především o rozkvet kultury a kultivaci životního stylu. Někteří západní historikové nazývají období jeho vlády mezi lety 1520–1566 za „osmanskou renesanci“. Süleyman byl slavný nejen v hranicích své říše, kde dostal epiteton Kanuni (Zákonodárce), nýbrž byl respektován i soupeři, kdy v Evropě získal přídomek Magnificus (Velký, Nádherný). Ohrožoval zájmy několika evropských států a městských republik, na 150 let rozvrátil politické dějiny křesťanských Uher, ale byl korektní a politicky „čitelný“. Evropané museli uznat, že mají co do činění s hlavou státu, který se už definitivně stal evropskou velmocí. Za jeho vlády se situace na jím ovládaných územích stabilizovala a podmínky života „křesťanských“ národů se ve srovnání s předešlým stoletím výrazně zlepšily.

Během let své vlády Süleyman zdvojnásobil plochu svých evropských držav. V roce 1521 konečně dobyl bělehradskou pevnost na vrchu Avala a toto město zůstalo v osmanském držení až do roku 1806. V následujícím půlroce vypudil z ostrova Rhodos bojovný řád johanitů. Roku 1526 po vítězné bitvě u Moháče osmanská vojska vpadla do Uherské nížiny, dobyla Budín a o tři roky později poprvé stanula před branami Vídně.

Süleyman vybudoval mnohonárodní, jazykově a nábožensky pestrý stát, který se rozkládal od Vídně k pouštím Arabského poloostrova, od Krymu a jižní části dnešní Ukrajiny až po pobřežní oblasti severní Afriky a sever dnešního Súdánu. Upevnil moc nad dvěma nejsvětějšími místy islámu – Mekkou a Medínou, což mu vyneslo značnou prestiž v celoislámském kontextu, neboť se stal „služebníkem dvou svatých míst“ (*chádím al-haramajn*). Formálně se stal skutečnou hlavou „islámské obce“ (*ummy*) a titul chalífy (duchovního a politického vůdce islámského státu – chalífátu), který si sultán Selim přivlastnil po podrobení mamlúckého Egypta v roce 1517, zněl v jeho případě o poznání věrohodněji, než když ho po pádu Bagdádu do rukou Mongolů v roce 1258 usurpovali mamlúci – původně příslušníci otročího vojska z řad kavkazských a slovanských etnik, kteří na uplatňování šari’fy a dalších sunnitských hodnot příliš nedbali.

Sultán Süleyman však nevyčerpával veškerou energii na dobývání dalších území. Záleželo mu také na vnitřní prosperitě a stabilitě vlastní říše. Právě za jeho vlády se završil a stabilizoval systém tzv. **milletů – nábožensko-etnických správních jednotek**, jež měly mít v rámci osmanské státní správy poměrně značnou autonomii. Záleželo mu na sociálním rozkvětu říše, i když většinu zdrojů pro jeho zajištění získával – podobně jako jeho předchůdci i následovníci – ze zisků z územní expanze a dost extenzivní fiskální politiky, včetně vysokých daní. To byly hospodářské ukazatele, jež se ani v příštích stoletích

výrazněji neměnily a pro něž, mimo jiné, nakonec osmanská říše prohrála hospodářský a politický souboj s Evropou.

Süleymanova doba nebyla idylická, ale dynamická a plná převratných myšlenek. Sultán nechal na Balkáně zbudovat na svou dobu hustou a funkční infrastrukturu. Jeho dvorní architekt a stavitel Sinan Aga projektoval úctyhodné množství budov, silnic a mostů. V té době nebylo osmanského města, které by nemělo vlastní kulturní domy, veřejné lázně, střední náboženské školy – madrasy a obrovské mešitové komplexy, jež zahrnovaly nejen vlastní prostor pro vykonávání muslimských modlitebních rituálů, ale rovněž knihovny, útulky pro chudé, zapuzené ženy, vdovy a sirotky, veřejné vyvařovny a noclehárny pro pocestné. Na křižovatkách obchodních cest se ujaly tzv. *karavanseráje* – zájezdní hospody, kde obchodníci a formani mohli vypřáhnout, pojíst, vyspat se a časť také – v rozporu s islámským právem – vypít sklenku vína.

Süleyman byl nadšeným mecenášem umění, literatury a vědy. Sám byl nejen příznivcem architektů a alchymistů, ale také slušným veršotepcem, obdivovatelem knižní vazby, kaligrafie a umění ozdobných fajánsových kachlů. Pokud jde o sám Istanbul, bývá nejčastěji spojován s **mešitou Hagya Sofya (řecky Aia Sofia)**. Ovšem skutečným architektonickým symbolem osmanské velikosti v 16. století byl **mešitový komplex Süleymaniye**, který na sultánův popud projektoval Sinan Aga. Na výzdobě mešity se podílely desítky malířů a štukatérů, přičemž polovina z nich byla povolána z křesťanské jižní a západní Evropy. Za zmínku stojí rozvoj právního myšlení, který v první polovině 16. století doznal zásadní změny. Ne náhodou je sultán Süleyman znám jako Kanuni – Zákonodárce. Ve své legislativní praxi se totiž – pod tlakem každodenní reality tak rozsáhlé říše – odvážně odklonil od některých překonaných norem klasického islámského práva šarí'a a nahradil je praktickými dekrety, kanuny (z řeckého kánon).

Když zemřel **Jan Zápolský (1487–1540)**, sedmihradský vévoda a uherský král, nebylo v Uhrách šlechtice, který by se odvážil vznést nárok alespoň na vazalské postavení v rámci osmanské říše, natož s Vysokou portou sebevědomě komunikovat. Ale ani **habsburský císař Ferdinand (od roku 1526 také král český)** nebyl pro Turky rovnocenným partnerem. Už v roce 1533 se v rámci mírové dohody zavázal platit Osmanům roční tribut a na účinný vojenský zásah, který by je vytlačil z Uher, nemohl ani pomyslet. Teprve když Zápolský zemřel, vznesl opět nárok na uherskou korunu. Byl však Turky několikrát hanebně poražen a mohl mluvit o štěstí, že předsunuté oddíly nepravdělné osmanské jízdy (*akindži*), složené z Kumánů a Čuvašů, vyplnily venkov pouze kolem Sopronu, Györu a Galanty. Vleklé šarvátky ukončila až roku 1547 pro Habsburky nevýhodná smlouva, jíž se Osmani zavázali ctít sjednanou linii příměří.

Habsburkové ovšem museli respektovat status quo, podle něhož uherské království už neexistovalo. Turci tehdy dlouhodobě vládli nejen Budínu a staroslavné Ostřihomi, sídlu uherských biskupů, ale jejich posádky postupem let ležely i v takových uherských městech, jako byl Ujvár (Nové Zámky) nebo Losonc (Lučenec). Turci drželi také hrad Modrý Kameň, Filakovo nebo Rimavskou Sobotu, v jejich moci byla po několik desetiletí

gemerská či zemplínská župa, kde ve své době stály mešity a tamější lokality měly i svá turecká pojmenování.

Sultán Süleyman nebyl jen krátkozraký dobyvatel, nýbrž i realistický politik. Byl si vědom respektu, jemuž se těšil mezi evropskými panovníky ve vojenské oblasti. To mu umožňovalo uzavírat oboustranně výhodné smlouvy a činit velkorysé kroky. Bez zbytečné brutality například naložil s johanity z Rhodu, když ostrov roku 1522 po tuhých bojích dobyl. Dovolil jim odejít (později získali od Říma Maltu jako léno). S francouzským králem Františkem I. roku 1535 uzavřel mírovou smlouvu, v níž měl významné místo nejen bilaterálně chápaný článek o neútočení kdekoli v Evropě, ale také systém tzv. kapitulací, což byly výsady poskytované osmanskou vládou zahraničním obchodníkům. Měl být hospodářským základem hlubší diplomatické hry proti rakouským a španělským Habsburkům. Podobné kapitulace Osmani ovšem neposkytovali italským republikám, s nimiž pěstovali velmi rozporuplné vztahy. Právě zmíněná forma spolupráce se později, v procesu „rozevirání nůžek“ mezi osmanskou říší a ostatní Evropou, ukázala jako zhoubná a stala se jednou z příčin úpadku říše a prohlubování její hospodářské závislosti na západní Evropě v 18. a 19. století.

Jak fungoval osmanský stát

Osmanský stát se v 16. a 17. století rozvinul v hluboce strukturovanou multikulturní mozaiku etnik a náboženských pospolitostí, kterou ostatní Evropa přijala jako status quo, s nímž je třeba počítat. V honosném paláci Topkapi nad zátokou Zlatý roh se střídali diplomaté a státníci z celého světa – evropské nevyjímaje. Všichni nejprve museli projít masivní branou střeženou obrovskými pevnostními děly a janičárskou hlídkou. Brána se brzy stala takovým symbolem osmanské velikosti, že pro celou říši se v dobové diplomatické a historiografické terminologii vžil název Vysoká porta.

Ve vrcholném období se moc a prosperita říše opíraly o tři pilíře: státní správu, vojenství a masovou kulturu – duchovní i materiální. Prvním z pilířů byla na svou dobu dokonalá **státní správa**. V základních rysech Osmani přijali byzantský, respektive byzantsko-slovanský systém, ale zdokonalili jej natolik, že se podobal perfektně fungujícímu soustrojí, jehož páky ovládali spolehliví osmanští úředníci. Základem státní politiky byl specifický **lenní systém držby půdy**, který se výrazně odlišoval od feudálního systému v západní Evropě. Osmanská léna (tur. *timar*) se propůjčovala příslušníkům jízdy (sipahijům), kteří je získávali výhradně za své služby v armádě. Sipahijové zčásti obdělávali půdu sami a vytvářeli síť středně velkých statků (*çiftlik*), jindy půdu pronajímali rolníkům, kteří za propachtování pozemků platili daně. Mezi pachtýři převládali místní křesťané. Skuteční majitelé většinou patřili k zasloužilým bojovníkům muslimské jízdy,

ale často byli také konvertity z řad místních slovanských národů, Řeků nebo Maďarů, kteří si svým přestupem na islám uchovali pozemkové vlastnictví.

Nově dobytá území patřila ze zásady sultánovi a byla tedy zprvu státním vlastnictvím. Timar jako léna za věrné služby propůjčovala výhradně sultánská kancelář (*diwan*). Největší pozemky se přidělovaly vysokým vojenským a státním hodnostářům, guvernérům provincií (*veli*), ministrům (*vezir*) a důstojníkům armády a bezpečnosti se „šlechtickým“ titulem aga nebo bej.

V 15.–17. století byla osmanská státní správa spolehlivá a účinná. Usilovala o podchytení všech zdrojů pracovních sil na dobytých územích, aniž místní obyvatelstvo vystavovala zbytečným represím. Smutnou výjimku dočasně tvořila instituce nucených odvodů prvorozených synů z nemuslimských rodin do armády (*devširme*). Od 16. století se však tato praxe „zkultivovala“ a existují četné zprávy o tom, že se balkánští křesťané naopak snažili, aby jejich mužští potomci mohli odejít do Kusantiny (Istanbulu) či jiného velkého města a učinit tam kariéru ve státní správě nebo jako příslušníci elitních janičárských jednotek. Kontakt se svými dětmi natrvalo neztratili, museli se však smířit se skutečností, že se z nich stanou muslimové. Je však otázkou, do jaké míry to byl ve vrcholné osmanské době etický nebo citový problém. Jediné, co osmanská moc od jinověrců vyžadovala, byla loajalita ve smyslu politickém, nikoli nutně nábožensko-ideologickém.

Turci byli nesmírně systematictí. Vítězná vojska bezprostředně následovali daňoví úředníci, kteří vyměřovali a zaznamenávali do nových katastrálních knih každý kousek půdy. V oblibě měli sčítání obyvatelstva a k jinověrcům na obsazených územích se chovali tak, aby nevytvářeli zbytečné sociální tlaky nebo důvody k nepokojům. Daňové a fiskální soupisy a záznamy (*deftery*) byly neobyčejně přesné, takže turkologům a historikům osmanské říše dnes slouží jako spolehlivé prameny pro mapování hospodářských a sociálních dějin. Kromě toho si Turci potrpěli na vedení velmi pečlivé a přeuctivé korespondence jak v rámci říše, tak mezi jejími představiteli a vnějším světem. Všechny hospodářské záznamy a listovní zásilky se pečlivě ukládaly v provinčních archivech a knihovnách.

Nebude nadsázkou, když řekneme, že **křesťanskému obyvatelstvu – ať už to byli Slované, Řekové, Rumuni nebo Arméni – se v té době žilo pod osmanskou mocí lépe než v předchozí době nestability, kdy se jejich osudy často odvíjely od nevyzpytatelných klanových ambic tyranských knížat, jež mezi sebou neustále válčila, nebo šilenných krutovládců, jakými byl například valašský (rumunský) kníže Vlad Țepeș (čti Cepeš – „Narázeč na kůl“), který se v éře evropského romantismu stal předlohou pro hrdinu románu Dracula.**

Za Osmanů rozhodoval silný správní a represivní aparát, jehož úkolem bylo nastolit a udržet pořádek – a to i pro nemuslimy. Jinověrci sice – viděno dnešními očima – byli do jisté míry obyvateli druhého řádu. Museli platit **daň z hlavy (*džizja*)** a byli státem v některých ohledech omezováni. Avšak na druhé straně měli naprostou volnost ve vykonávání rituálů, náboženská a do značné míry i trestní oblast islámského práva se na ně

nevztahovaly. Bývali to právě křesťané a židé, kdo zajišťoval chod ekonomiky a finanční sféry, protože některé činnosti nesměli vykonávat muslimové. Odvody do státní pokladny a povinnost pracovat na timarských pozemcích sice platily a jejich dodržování se tvrdě vymáhalo, ale v celém systému panovala jasná „pravidla hry“, právní řád, který nebyl narušován výraznějšími politickými otřesy a zvlášť místních vládců bažících po rozšiřování teritoria nebo svévolném znevolňování křesťanského obyvatelstva.

Na většině území osmanského Balkánu byla například tvrdě potírána krevní msta, která se pěstovala jak mezi křesťanskými Srby, tak mezi horskými Albánci (Arnauty) a Černohorci. Kromě toho Osmané tvrdě stíhali kriminalitu, jejímž zdrojem nejčastěji bývalo území Černé Hory a Albánie. Zbojnictví a různé projevy loupežných tažení zdejších gangů narušovaly suchozemský obchod a sužovaly obyvatelstvo prosperujících měst. Zpravidla neměly nic společného s odporem proti osmanské moci, natož náboženskou motivaci. Například dnešní makedonské město Ochrid bylo několikrát ubráněno osmanskou posádkou před nájezdy albánských a řeckých zbojníků. Podobně byla zajištěna bezpečnost hlavních center obchodu a řemesel, jakými bylo Sarajevo, Travnik, Niš nebo Skopje. Některá z těchto loupežných tažení budou později v jednotlivých „zmytologizovaných“ dějinách balkánských národů vyzdvižována jako boj za národní osvobození od tureckého jha. Při jejich potírání se tehdy aktivně účastnili janičáři a další složky osmanské armády, tvořené etnickými Slovany, především Bosňáky, Srby a dalšími příslušníky slovanských etnik, kteří ve své době konvertovali k islámu a ve službách říše se mnohdy vyznamenali.

Na závěr jen připomeňme, že geopolitické rozložení sil v Evropě 16. století mělo velký vliv i na pozdější fáze evropské reformace, jež v politickém smyslu vyvrcholily třicetiletou válkou v letech 1618–1648. Za zmínku tu stojí například skutečnost, že v letech 1619–1620 čeští stavové (utrakvisté) při přípravě svého protihabsburského povstání, jež mělo nepochybnou náboženskou dimenzi, uvažovali o získání podpory osmanské říše. Jeden ze strůjců této myšlenky, bývalý habsburský diplomat u Vysoké porty a průvodce osmanské delegace v Praze v roce 1618, bratrský šlechtic a autor antiislámské filipiky *Antialkorán*, Václav Budovec z Budova, pak byl 21. června 1621 na Staroměstském náměstí popraven.

Stojí rovněž za zmínku, že hrůz třicetileté války bylo „porobené“ křesťanské obyvatelstvo na osmanských územích zcela ušetřeno. Během evropských náboženských konfliktů v 17. století, ale i po nich, se pod ochranu osmanských úřadů uchýlovalo poměrně značné množství dezertérů nebo politických exulantů – například kuruci, příslušníci uherské nižší šlechty, která sice nebyla Osmanům nijak nakloněna, ale roku 1674 neúspěšně povstala proti náboženskému útlaku Habsburků a její oddíly často ustupovaly na Osmany kontrolované území a nechaly se od nich podporovat. Podobně činili maďarští kalvinisté v době brutální rekatolizace Uher po jejich návratu do lůna habsburské říše, který zahájila porážka Turků u Vídně roku 1683.

Sklonek osmanské slávy

Výše uvedený výklad, doufejme, nevznívá jako popis idylických dob, jež mělo původní obyvatelstvo Balkánu zažívat v náručí „oduševnělé vetřelecké kultury“ osmanských Turků. Na druhé straně však přece jen bylo třeba vyzdvihnout nesporně pozitivní a někdy zamlčované rysy historického vývoje v oblastech pod osmanskou správou, neboť „vlastenecké“ či „evropanské“ pohledy na toto období evropských dějin jsou i dnes, po téměř celém století od doby, kdy se osmanská říše definitivně rozpadla, zastírány iracionálním kulturním a psychologickým stereotypem „tureckého nebezpečí“, nevraživého přezírání nebo prvoplánové islamofobie.

Idylická doba vnitřní stability národů žijících „ve stínu půlměsíce“ netrvala věčně. Už po Süleymanově smrti v roce 1566 doznalo období vnitřní prosperity určitých trhlin. Jednotlivé provincie říše čas od času zachvacovaly nepokoje, jež byly vyvolány zhoršující se fiskální politikou ústředí. Turecká lenní šlechta mívala – na rozdíl od feudální Evropy – ke svým pozemkům a na nich žijícím poddaným značně utilitární vztah. Léna jim stát propůjčoval za vojenské zásluhy, nikoli daroval dědičně. Zároveň často uplatňoval politiku „rotace kádrů“, aby se lenní pán nestačil nikde usadit a získat hlubší vazby na místní (třeba jinověrecké) struktury.

Podobně se stát choval i k úředníkům, kteří byli dosazováni do státní správy v jednotlivých provinciích tak, aby etnicky nebo svým původem do ní nepatřili nebo aby tam nepracovali příliš dlouho. Výsledkem byl často laxní a nezodpovědný vztah k hospodaření, výkonu funkce, a tudíž i k osudům obyvatelstva. Výkup řemeslných a zemědělských produktů za státem stanovené ceny, poskytování půjček na rozvoj výroby či státních dotací na rozvoj a opravu infrastruktury, vyřizování soudních případů – to vše se odehrávalo v podmínkách chronické lichvy, nevýhodných změn bankovních kurzů, bujícího systému úplatků při zadávání projektů a prohlubování spleti klientských vztahů. Tomu všemu nakonec časté přemísťování byrokratů v dlouhodobé perspektivě neublížilo.

Takhle byl nastaven ekonomický a fiskální systém, který v dlouhodobém souperění s dynamickým kapitalismem 18. a 19. století nemohl obstát. Tento vývoj ovšem neměl mnoho společného s islámem jakožto ideovým rámcem osmanského státu. Islámské náboženské právo mohlo plnit, ale už dávno neplnilo, funkce, které by se byly od něj očekávaly, kdyby mělo možnost se rozvíjet „svobodně“, nebo – a to především – kdyby se byl v rámci systému rozvinul proces oddělení náboženství od státu. To se ovšem nestalo a nestalo se to dokonce ani v procesu reformem, které zahájil roku 1789 sultán Selim III. a nazval je Nový řád (tur. *Nizame cedid*). Po něm následovaly ještě přinejmenším dvě vlny reformem (1839 a 1856), které se snažily dohnat ekonomický a technický předstih západní Evropy.

Žádná z nich nepochopila podstatu toho, co se ve „století páry“, v éře rozkladu tradičního společenského systému na venkově a vzniku městského proletariátu, také v éře kolonialismu, v Evropě dělo a na jaké „ekonomické filozofii“ to bylo založeno. Veškeré osmanské pokusy o reformy se omezovaly jen na reformu vojenství, případně státní správy. Výměna uniforem a nákup kvalitnějších pušek na situaci nemohly nic změnit. Když pak sultán Abdülhamid II. v roce 1896 ve své účelové panislámské kampani vyzval světové muslimstvo, aby se semklo proti „bezvěreckému nepříteli“, bylo to již zcela neúčinné, ba přímo komické. Když pak sultán Mehmed V., spojenec Rakouska a vilmovského Německa, v listopadu 1914 pateticky vyhlásil Rusku, Británii a Francii džihád, svým způsobem tím předznamenal konec nejen své říše, ale i státního sunnitského islámu, který již byl ideově a eticky zcela vyprázdněn.

Už v průběhu 18. a 19. století někdy až příliš brutální způsoby výběru daní, vsudy přítomná lichva (často v rukou židů a křesťanů) a úplatkářství vedly k postupnému zbláckování, zejména na venkově. Dokonce už v průběhu 17. století bývala stále sílící společenská vrstva bezzemků příčinou odchodu vesničanů do měst, kde tvořili nesourodou vrstvu městské chudiny, která se nemohla spolehnout na islámské charitativní nadace a mešity, ledaže by masově konvertovala – a tomu islámské úřady nebyly nakloněny. Příslušníci této jinověrecké chudiny – na rozdíl od drobných muslimských řemeslníků – neměli možnost se realizovat v náručí mystických řádů a profesionálních cechů a korporací, jež někdy mívaly povahu tajných bojových bratrstev podobných italské mafii, které s orgány státní moci pěstovaly pragmatické a vzájemně výhodné vztahy. Nespadali ani do kategorie „profesionálních žebráků“, jimž by muslimové měli „morální povinnost“ dávat pravidelnou almužnu (*sadaka*). Proto chudina (později bez ohledu na náboženskou příslušnost) bývala zdrojem spontánní kriminality, z níž vzrůstalo sociální napětí. Lokální povstání spjatá s rabováním, útoky na příslušníky jiných náboženských menšin, zvláště těch v roli lichvářů, a ničení státních budov, vedla už od druhé poloviny 17. století k předtím nepoznané destabilizaci.

K postupnému zhoršování poměrů přispělo i to, že sultáni, kteří následovali po slavné éře Süleymanově, byli většinou neschopní, příliš mladí nebo dokonce slabí na duchu. Stále zřetelněji se stávali loutkami vlivných příslušníků dvora, vezírů, poradců nebo guvernérů. Nezřídka bývali hříčkou harémových intrik, kdy za nitky moci z pozadí tahaly chytré a v pletichách si libující sultánovy manželky, konkubíny nebo ambiciózní a krutí kleštěnci. Za vlády Süleymanova syna **Selima II. (1566–1574)** například držel skutečnou moc v rukou jeho velkovezír **Mehmed Paša Sokolovič (tur. Sokolu)**. Sám Selim vůbec nebyl obdařen vladařskými schopnostmi. Jako prince ho drželi v ústraní, jmenovali ho místodržícím v jakési maloasijské provincii, kde se oddával hýření s konkubínami a pití vína spíše než přemítání o prosperitě říše. Ani jeho zevnějšek nenesl nic z charismatických postav jeho otce, děda i praděda. Selim byl malý, zavalitý a jeho šeredný obličej svou zarudlostí a krhavým zrakem prozrazoval pouze notorického alkoholika, ačkoli pil spíše vybraná perská vína, která si nechal dovážet z oblasti Širázu a Jazdu, než že by pil

lacinou tuzemskou vínovici (*reke*, po balkánsku *rakija*). Celé dny prý od rána holdoval vínu, obklopen skupinou servilních šašků, trpaslíků, kejklířů a ztepilých slovanských či kavkazských otrokyň.

Velkovezír Mehmed Paša byl islamizovaný Srb, jeden ze spolehlivých administrátorů a vizionářů, jakých měla říše ve svých dějinách víc. Sokolovič však byl jedním ze špičkových osmanských státníků, kteří museli zastat leccos namísto tupých sultánů. Pro dobro říše vymýšlel velkorysé projekty. V roce 1569 osobně vedl expedici do delty Volhy a chtěl znovu získat území kdysi slavného mongolského chanátu Zlatá horda pro boj s carským Ruskem – leč bez úspěchu. Když už tam ale byl, napadlo ho, že by bylo užitečné prokopat kanál mezi Volhou a Dněprem. Avšak, jak bylo pro osmanskou moc dost typické, hlavní záměr tohoto nápadu byl čistě vojenský. Jeho pomocí mělo být přepravováno z Černého do Kaspického moře válečné loďstvo a odtud měly být vedeny důrazné útoky proti safíjovskému Íránu, věčnému politickému a ideologickému nepříteli. Víme totiž, že když se roku 1501 dostala k moci safíjovská dynastie a vytvořila z Isfahánu hlavní město mocné říše, ustanovila ší'itskou variantu islámu, ší' u dvanácti imámů (*ithná ašaríja*), oficiálním státním náboženstvím. Megalomanský plán se však nakonec neuskutečnil; nespolehlivý vazal v krymském Bachčesaraji totiž nechtěl spolupracovat a poštvat si proti sobě carskou Rus. V téže době se západní Evropa ve Středomoří zmožila na několik účinnějších akcí namířených proti osmanské kontrole námořních tras. Nejznámější z nich byla pořážka Osmanů v obrovské námořní bitvě u Lepanta roku 1571. Pro Miguela de Cervantese, který se jí zúčastnil a byl zraněn, to byl „nejkrásnější den století“.

Objevitelské cesty a drancování Střední a Jižní Ameriky přivedly západní Evropu k levnému indiánskému stříbru a zlatu, jehož masivní přesun do Evropy a využívání k výrobě platidla způsobily postupem času inflaci a s ní téměř trojnásobný růst cen potravin. Cenová revoluce fatálně zasáhla do vývoje osmanského hospodářství, protože říše zvolna přestávala být schopná konkurovat Západu v oblasti obchodní směny, zejména nákupu potravin, textilu a dalších komodit.

Všechny výše popsání jevy, jež začaly negativně zasahovat do vývoje osmanského státu, se neprojevíly okamžitě po Süleymanově smrti a rozhodně nezměnily náraz dosavadní dynamický vývoj říše. Období její relativní stability trvalo ještě po celé 17. století. Sami aktéři tehdejšího historického vývoje si ovšem neuvědomovali, že obrovské impérium, před nímž měla stále ještě respekt celá ostatní Evropa, žije na vrcholu moci jaksí z podstaty, z extenzivních forem hospodaření díky dalším ziskům z vojenské expanze a neúměrnému zvyšování daní. Byla to ovšem západní Evropa, a nikoli osmanský svět, kdo dokázal vytvořit vlastní vnitřní zdroje k intenzifikaci výroby a tvorbě finančních zisků, jež se v sepětí se soustavnou organizací práce (nejprve zejména v protestantských zemích a jejich amerických koloniích), investovaly zpět do výroby, a stávaly se tak základem příštího ekonomického úspěchu Západu.